

MUVOZANATLAR TURLARI VA UNI QIDIRISH YO'LLARI

*Usmonov Murodbek Dusmurot o'g'li,
SamISI, "Raqamli iqtisodiyot" kafedrası assistant-stajyori
Abdullayev Daler Asatilloevich,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi*

Annotatsiya. Mazkur maqola iqtisodiyotdagi **muvozanat** tushunchasini va uning turli shakllarini, jumladan, mukammal raqobat, monopoliyalar, va **Nesh muvozanatini** batafsil tahlil qiladi. Iqtisodiy muvozanat talab va taklifning o'zaro muvofiqlashgan nuqtasida, narx va miqdor o'zgarmay qolgan holatni anglatadi. Bu tushuncha fizika fanlaridan olingan va iqtisodiy tizimdagi agentlar tomonidan o'z xatti-harakatlarini o'zgartirishga hech qanday rag'bat bo'lmagan holatni ifodalaydi. Maqolada iqtisodiy muvozanatning **xususiyatlari**—agentlarning xatti-harakatlarining izchilligi (P1), agentlarning o'z xatti-harakatlarini o'zgartirishga bo'lgan hech qanday rag'bat yo'qligi (P2), va muvozanatning barqarorlik natijasida yuzaga kelishi (P3) ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: muvozanat turlari, raqobat, monopoliya, Nesh muvozanati, talab va taklif, agent.

Abstract. This article examines the concept of equilibrium in economics and its various forms, including perfect competition, monopolies, and Nash equilibrium. Economic equilibrium is a state where supply and demand are in equilibrium, with price and quantity unchanged. This concept is borrowed from physics and describes a state in which agents in an economic system have no incentive to change their behavior. The article examines the characteristics of economic equilibrium—the consistency of agents' behavior (P1), the absence of any incentive for agents to change their behavior (P2), and the emergence of equilibrium as a result of stability (P3).

Keywords: types of equilibrium, competition, monopoly, Nash equilibrium, supply and demand, agent.

Абстрактный. В этой статье представлен подробный анализ концепции равновесия в экономике и ее различных форм, включая совершенную конкуренцию, монополии и равновесие Нэша. Экономическое равновесие — это ситуация, когда спрос и предложение взаимно скоординированы, когда цена и количество остаются неизменными. Эта концепция заимствована из физических наук и представляет ситуацию, когда у агентов экономической системы нет стимула менять свое поведение. В статье рассматриваются свойства экономического равновесия — постоянство поведения агентов (P1), отсутствие у агентов каких-либо стимулов к изменению своего поведения (P2),

а также возникновение равновесия в результате стабильности (P3). обдуманный.

Ключевые слова: *типы равновесия, конкуренция, монополия, равновесие Нэша, спрос и предложение, агент.*

Iqtisodiyotda iqtisodiy muvozanat - bu talab va taklif kabi iqtisodiy kuchlar muvozanatlashgan va tashqi ta'sirlar bo'lmaganda iqtisodiy o'zgaruvchilarning (muvozanat) qiymatlari o'zgarmaydigan holat. Misol uchun, standart matnda mukammal raqobat, muvozanat talab miqdori va taklif miqdori teng bo'lgan nuqtada yuzaga keladi.

Bu holda bozor muvozanati bozor narxining raqobat orqali o'rnatilishi sharti bo'lib, xaridorlar qidirayotgan tovarlar yoki xizmatlar miqdori sotuvchilar tomonidan ishlab chiqarilgan tovarlar yoki xizmatlar miqdoriga teng bo'ladi. Bu narx ko'pincha raqobatbardosh narx yoki bozor kliring narxi deb ataladi va talab yoki taklif o'zgarmaguncha o'zgarmaydi va miqdor "raqobatbardosh miqdor" yoki bozor kliring miqdori deb ataladi. Ammo iqtisodiyotdagi muvozanat tushunchasi nomukammal raqobat bozorlariga ham taalluqlidir, bu erda u Nesh muvozanati shaklini oladi.

Iqtisodiy muvozanatni tushunish

Iqtisodiy muvozanat - bu iqtisodiy agent biron bir strategiyani qabul qilish orqali vaziyatni o'zgartira olmaydigan holat. Kontseptsiya fizika fanlaridan olingan. Masalan, jismoniy kuchlar muvozanatlashgan tizimni olaylik. Iqtisodiy talqin qilingan bu boshqa hech qanday o'zgarish bo'lmasligini bildiradi.

Muvozanatning xossalari

Umuman olganda muvozanatning uchta asosiy xususiyati Xyu Dikson tomonidan taklif qilingan.[2] Bular:

Muvozanat xususiyati P1: Agentlarning xatti-harakatlari izchil.

Muvozanat xususiyati P2: Hech bir agent o'z xatti-harakatlarini o'zgartirishga undamaydi.

Muvozanat xossasi P3: Muvozanat qandaydir dinamik jarayonning (barqarorlik) natijasidir.

Raqobat muvozanatida taklif talabga teng. P1 xossa qanoatlantiriladi, chunki muvozanat bahosida taklif qilingan miqdor talab qilingan miqdorga teng. P2 mulki ham qoniqtiriladi. Talab bozor narxini hisobga olgan holda foydalilikni maksimal darajada oshirish uchun tanlanadi: talab tomonida hech kimda mavjud narxda ko'proq yoki kamroq talab qilish uchun hech qanday rag'bat yo'q. Shunga o'xshab, taklif bozor narxida o'z daromadlarini maksimal darajada oshirishi bilan belgilanadi: hech bir firma muvozanat bahosida ko'proq yoki kamroq etkazib berishni xohlamaydi. Demak, talab va taklif tarafidagi agentlar o'z harakatlarini o'zgartirishga hech qanday rag'batga ega bo'lmaydi.

P3 mulki qoniqtiriladimi yoki yo'qligini ko'rish uchun narx muvozanatdan yuqori bo'lganda nima sodir bo'lishini ko'rib chiqing. Bunday holda ortiqcha taklif mavjud bo'lib, taklif qilingan miqdor talabdan oshib ketadi. Bu muvozanatni qaytarish uchun narxga pastga bosim o'tkazishga moyil bo'ladi. Xuddi shunday, narx muvozanat nuqtasidan past bo'lgan joyda (shuningdek, "shirin nuqta" [3] deb ham ataladi) taklif etishmovchiligi mavjud bo'lib, narxlarning muvozanatga qaytishiga olib keladi. Muvozanat xossasi P3 ma'nosida hamma muvozanat "barqaror" emas. Beqaror bo'lgan raqobat muvozanatiga ega bo'lish mumkin. Biroq, agar muvozanat beqaror bo'lsa, unga erishish masalasini ko'taradi. Agar u P1 va P2 xossalarini qanoatlantirsa ham, P3 ning yo'qligi bozor faqat u erda boshlangan bo'lsa, beqaror muvozanatda bo'lishi mumkinligini anglatadi.

Talab va taklifning eng oddiy mikroiktisodiy hikoyalarida bozorda statik muvozanat kuzatiladi; ammo iqtisodiy muvozanat ham dinamik bo'lishi mumkin. Muvozanat, shuningdek, yagona bozorning qisman muvozanatidan farqli o'laroq, umumiy iqtisodiy yoki umumiy bo'lishi mumkin. Agar talab yoki taklif shartlari o'zgargan bo'lsa, muvozanat o'zgarishi mumkin. Masalan, taklifning ortishi muvozanatni buzadi, bu esa narxlarning pasayishiga olib keladi. Oxir-oqibat, aksariyat bozorlarda yangi muvozanatga erishiladi. Keyin narxda yoki sotib olingan va sotilgan mahsulot miqdorida hech qanday o'zgarish bo'lmaydi - talab yoki taklifda ekzogen siljish bo'lmaguncha (masalan, texnologiya yoki didning o'zgarishi). Ya'ni, narx yoki miqdorga olib keladigan endogen kuchlar yo'q.

Monopoliya sharoitida marjinal daromad (MR) marjinal xarajatlarga (MC) tengdir. Muvozanat miqdori MR va MC kesishgan joydan olinadi va muvozanat narxini $MR = MC$ bo'lgan talab egri chizig'ida topish mumkin. P1 mulki qoniqtirilmaydi, chunki talab miqdori va muvozanat bahosida taklif qilingan miqdor teng emas. P2 xususiyati qoniqtirmaydi. Monopolistning foydani ko'paytiruvchi miqdori ijtimoiy maksimallashtiruvchi miqdordan farq qilganligi sababli, iste'molchilar muvozanat bahosida ko'proq talab qilish uchun rag'batga ega. Biroq, bozor bahosida monopolistlar o'z daromadlarini maksimal darajada oshiradilar, shuning uchun ular o'z narxini o'zgartirishga rag'batlanmaydilar. Shuning uchun, talab tomonidagi agentlar o'z harakatlarini o'zgartirish uchun rag'batga ega, taklif tomonidagi agentlar esa o'z harakatlarini o'zgartirish uchun hech qanday rag'batga ega emaslar.

P3 xossasi qanoatlantirilganligini aniqlash uchun raqobat muvozanatida P3 ni aniqlash uchun ishlatiladigan holatlardan foydalanish mumkin. Taklifda ortiqcha bo'lsa, monopolistlar muvozanat foydani ko'paytiruvchi miqdorda emasligini tushunadilar va uni muvozanatga qaytarish uchun narxga yuqori bosim o'tkazadilar. Xuddi shu holat, agar narx muvozanatdan yuqori bo'lsa va taklifning etishmasligi

monopolistni maksimal foyda miqdoriga qaytish uchun taklifni kamaytirishga olib keladi. Shuning uchun muvozanat barqarorlikning natijasidir.

Nesh muvozanati iqtisodiyotda raqobat muvozanatiga asosiy muqobil sifatida keng qo'llaniladi. U agentlarning xatti-harakatlarida strategik element mavjud bo'lganda va raqobatbardosh muvozanatni "narxni olish" farazi noto'g'ri bo'lganda qo'llaniladi. Nesh muvozanatidan birinchi foydalanish Antuan Avgustin Kurno tomonidan 1838 yilgi kitobida ishlab chiqilgan Kurno duopoliyasida bo'lgan.[4] Ikkala firma ham bir hil mahsulot ishlab chiqaradi: ikkita firma tomonidan taqdim etilgan umumiy miqdorni hisobga olgan holda, (yagona) sanoat narxi talab egri chizig'i yordamida aniqlanadi. Bu har bir firmaning daromadlarini aniqlaydi (sanoat narxi firma tomonidan etkazib beriladigan miqdorni ko'paytiradi). Har bir firmaning foydasi bu daromaddan mahsulot ishlab chiqarish xarajatlarini olib tashlagan holda hisoblanadi. Shubhasiz, ikki firma o'rtasida strategik o'zaro bog'liqlik mavjud. Agar bitta firma ishlab chiqarish hajmini o'zgartirsa, bu o'z navbatida bozor narxiga ta'sir qiladi va shuning uchun boshqa firmaning daromadi va foydasi. Biz har bir firmaning foydasini firmalar tanlagan ikkita mahsulot funktsiyasi sifatida beradigan to'lov funktsiyasini aniqlashimiz mumkin. Kurno, har bir firma boshqa firmaning mahsulotini hisobga olgan holda o'z foydasini maksimal darajada oshirish uchun o'z mahsulotini tanlaydi, deb faraz qildi. Nash muvozanati ikkala firma ham boshqa firmaning mahsulotini hisobga olgan holda o'z foydasini maksimal darajada oshiradigan mahsulotlarni ishlab chiqarganda yuzaga keladi.

Muvozanat xossalari nuqtai nazaridan, biz P2 qanoatlantirilganligini ko'rishimiz mumkin: Nash muvozanatida boshqa firmaning mahsulotini hisobga olgan holda, hech bir firma Nesh muvozanatidan chetga chiqish uchun rag'batlantirmaydi. P1 qanoatlantiriladi, chunki to'lov funktsiyasi bozor narxining taqdim etilgan mahsulotlarga mos kelishini va har bir firma ushbu mahsulotdan tushgan daromaddan teng daromad olishini ta'minlaydi.

Muvozanat P3 talab qilganidek barqarormi? Cournotning o'zi eng yaxshi javob dinamikasi bilan nazarda tutilgan barqarorlik kontseptsiyasidan foydalangan holda barqaror ekanligini ta'kidlaydi. Har bir firma uchun reaksiya funktsiyasi boshqa firmaning ma'lum mahsuloti nuqtai nazaridan firma uchun ishlab chiqarish bo'yicha foydani maksimal darajada oshiradigan (eng yaxshi javob) mahsulot beradi. Standart Cournot modelida bu pastga moyillikdir: agar boshqa firma yuqori mahsulot ishlab chiqarsa, eng yaxshi javob kamroq ishlab chiqarishni o'z ichiga oladi. Eng yaxshi javob dinamikasi firmalarni o'zboshimchalik bilan boshlashni va keyin boshqa firmaning oldingi mahsulotiga eng yaxshi javob berish uchun ishlab chiqarishni moslashtirishni o'z ichiga oladi. Reaksiya funktsiyalari qiyligi -1 dan kichik bo'lsa, bu Nesh muvozanatiga yaqinlashadi. Biroq, bu barqarorlik hikoyasi ko'p tanqidlarga ochiq. Dikson ta'kidlaganidek: "Muhim zaiflik shundaki, har bir qadamda firmalar o'zlarini

miyopik tutadilar: ular boshqa firmaning mahsulotini hisobga olgan holda o'zlarining joriy daromadlarini maksimal darajada oshirish uchun o'z ishlab chiqarishlarini tanlaydilar, lekin jarayon boshqa firma shunday qilishini ko'rsatadigan haqiqatni e'tiborsiz qoldiradilar. uning chiqishini sozlang...".[5] Nash muvozanati uchun ilgari surilgan boshqa barqarorlik tushunchalari ham bor, masalan, evolyutsion barqarorlik.

Bozorni tozalash narxlari

Aksariyat iqtisodchilar, masalan, Pol Samuelson,[6] muvozanat bahosiga me'yoriy ma'no (qiymat hukmi) biriktirishdan ehtiyot bo'lishadi. Misol uchun, oziq-ovqat bozorlari odamlar ochlikdan o'layotgan bir vaqtda muvozanatda bo'lishi mumkin (chunki ular yuqori muvozanat narxini to'lashga qodir emaslar).

Darhaqiqat, bu 1845-52 yillarda Irlandiyada sodir bo'lgan Buyuk ocharchilik davrida sodir bo'ldi, u erda odamlar ochlikdan azob chekayotgan bo'lsa-da, inglizlarga sotishdan ko'proq foyda keltirganligi sababli oziq-ovqat eksport qilindi - Irlandiya-Britaniya kartoshka bozorining muvozanat narxi narxdan yuqori edi. Irlandiyalik dehqonlar qura olishi mumkin edi va shu tariqa (boshqa sabablar qatorida) ular och qolishdi[7].

Muvozanatlar turlari va ularni qidirish yo'llari iqtisodiyot, ekologiya, ijtimoiy fanlar va boshqa sohalarida muhim tushunchalardir. Quyida muvozanat turlari va ularni qidirish usullari haqida ma'lumot beraman.

Muvozanatni Qidirish Yo'llari

1. Analitik Yondashuv:

- Matematik modellar: Muvozanatni aniqlash uchun matematik modellar va tenglamalar qo'llaniladi. Bu, iqtisodiy muvozanatni tahlil qilishda keng qo'llaniladi.

- Statistik tahlil: Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish orqali muvozanatni aniqlash. Bu, iqtisodiy ko'rsatkichlar va ijtimoiy ma'lumotlar asosida amalga oshiriladi.

2. Eksperimental Yondashuv:

- Laboratoriya tajribalari: Muvozanatni aniqlash uchun laboratoriya sharoitida tajribalar o'tkazish. Bu, ekologik muvozanatni o'rganishda qo'llaniladi.

- Poligon tajribalari: Tabiiy sharoitda muvozanatni o'rganish uchun poligonlar tashkil etish. Bu, ekologik va ijtimoiy muvozanatni o'rganishda muhimdir.

3. Empirik Yondashuv:

- Kuzatish: Tabiiy va ijtimoiy jarayonlarni kuzatish orqali muvozanatni aniqlash. Bu, ekologik va ijtimoiy muvozanatni o'rganishda qo'llaniladi.

- So'rovlar va intervyular: Ijtimoiy muvozanatni o'rganish uchun so'rovlar va intervyular o'tkazish. Bu, ijtimoiy adolat va tenglikni baholashda muhimdir.

4. Simulyatsiya:

- Kompyuter simulyatsiyalari: Muvozanatni aniqlash uchun kompyuter simulyatsiyalaridan foydalanish. Bu, iqtisodiy va ekologik muvozanatni o'rganishda qo'llaniladi.

5. Tahlil va Baholash:

- SWOT tahlili: Muvozanatni aniqlash va baholash uchun kuchli va zaif tomonlarni, imkoniyatlar va tahdidlarga e'tibor berish.
- Cost-Benefit tahlili: Muvozanatni aniqlashda xarajatlar va foydalarni baholash.

Muvozanat turlari va ularni qidirish yo'llari iqtisodiyot, ekologiya va ijtimoiy fanlarda muhim ahamiyatga ega. Har bir muvozanat turi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularni aniqlash va tahlil qilish uchun turli yondashuvlar qo'llaniladi. Bu jarayonlar, resurslarni samarali taqsimlash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhimdir. Iqtisodiy muvozanat talab va taklifning o'zaro ta'siriga asoslangan barqaror tizimdir. Raqobat bozorlarida muvozanat narxi va miqdori o'zgarmas bo'ladi, ammo monopoliyalarda va boshqa nomukammal bozor tuzilmalarda bu holat beqaror bo'lishi mumkin. Nash muvozanati strategik xatti-harakatlarni inobatga olgan holda, iqtisodiy agentlar orasidagi qarorlar o'zaro bog'liq bo'lganda yuzaga keladi. Bozorlarni tahlil qilishda turli metodlar qo'llanilib, muvozanatni aniqlash va baholash uchun matematik va empirik yondashuvlar samarali vositalar bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. [Varian, Hal R.](#) (1992). [Microeconomic Analysis](#) (Third ed.). New York: Norton. [ISBN 0-393-95735-7](#).
2. [Dixon, H.](#) (1990). ["Equilibrium and Explanation"](#). In Creedy (ed.). *The Foundations of Economic Thought*. Blackwells. pp. 356–394. [ISBN 0-631-15642-9](#). (reprinted in *Surfing Economics*).
3. [Finding the sweet spot: how to get the right staffing for variable workloads](#) Bryce, Christensen; *Healthcare Financial Management* 2011 Mar;65(3):54-60
4. [Augustin Cournot](#) (1838), *Theorie mathématique de la richesse sociale and of recherches sur les principes mathématiques de la theorie des richesses*, Paris
5. [Dixon](#) (1990), page 369.
6. [Paul A. Samuelson](#) (1947; Expanded ed. 1983), [Foundations of Economic Analysis](#) :Ch.3,p.52, Harvard University Press. [ISBN 0-674-31301-1](#)
7. [See citations at Great Famine \(Ireland\): Food exports to England](#), including Cecil Woodham-Smith *The Great Hunger; Ireland 1845–1849*, and Christine Kinealy, 'Irish Famine: This Great Calamity and A Death-Dealing Famine'